माझी समुदायका बालबालिकाको प्राथमिक शिक्षामा सहभागिता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन
विशिष्टीकरण स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दोस्रो वर्षको
शोधकार्य (५९८) को आंशिक आवश्यकता
परिपूर्तिका लागि तयार पारिएको

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता
चण्डिराज पोखेल
एम.एड. दोस्रो वर्ष
परीक्षा क्रमाङ्क २१८००३९/२०६६
त्रि. वि. दर्ता नं. ९-२-२१४-६०६ - ९९

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
जनता बहुमुखी क्याम्पस
इटहरी, सुनसरी
२०७१

त्रि.वि.द.नं. ९-२-२१४-६०६-९९
परीक्षा रोल नं. २१८००३९/२०६६

शोधपत्र बुझाएको मिति : २०७१/०१/१५
भाइभा मिति : २०७१/०२/१७
३१ मे, २०१४

माझी समुदायका बालबालिकाको प्राथमिक शिक्षामा सहभागिता - २०७१
चण्डिराज पोखेल

'माझी समुदायका बालबालिकाको प्राथमिक शिक्षामा सहभागिता'

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय स्नातकोत्तर तह (एम.एड)
दोश्रो वर्ष, शैक्षणिक योजना तथा व्यवस्थापन
(Ed. Epm 598) विषयको आंशिक
आवश्यक्ता परिपूर्तिका लागि
तयार गरिएको

शोध पत्र

<u>प्रस्तुतकर्ता</u>
चण्डिराज पोखेल
त्रि.वि.द.न.-९-२-२१४-६०६-९९
परीक्षा रो.न.-२१८०२२२
क्याम्पस रो.न.-१६०

शैक्षिक वर्ष-२०६७
त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय
जनता बहुमुखी क्याम्पस, शैक्षणिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
इटहरी, सुनसरी
२०७०

जनता बहुमुखी क्याम्पस

☎०२५-५८१३००
५८००६४

इटहरी, सुनसरी
स्थापित : २०४५
(त्रिभुवन विश्वविद्यालय र उ.मा.शि.परिषदबाट सम्बन्धन प्राप्त)
विज्ञान, व्यवस्थापन, मानविकी तथा शिक्षाशास्त्र संकाय

प.सं. :
च.नं.:

मिति : २०७१/०१/१५

सिफारिस पत्र

प्रस्तुत शोधपत्र जनता बहुमुखी क्याम्पस शिक्षाशास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत एम.एड. दोस्रो वर्षका छात्र चण्डिराज पोखेलले **माझी समुदायका बालबालिकाको प्राथमिक शिक्षामा सहभागिता** शीर्षकमा मेरो प्रत्यक्ष मार्गदर्शनमा रही तयार गर्नुभएको हो । यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

~~श्री वेणुप्रसाद सिटौला~~
शोध निर्देशक
जनता बहुमुखी क्याम्पस इटहरी, सुनसरी

कृतज्ञता

यो शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, जनता बहुमुखी क्याम्पस, इटहरी, सुनसरीबाट स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षका शोधार्थी चण्डिराज पोखेलद्वारा शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषयको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको प्रयोजनका लागि तयार पारिएको हो ।

यस शोधपत्रलाई अगाडि बढाउन महत्त्वपूर्ण सहयोग गर्नुहुने आदरणीय गुरुवर प्राध्यापक श्री वेणुप्रसाद सिटौला प्रति सर्वप्रथम हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्नु शोधार्थीको पहिलो कर्तव्य हो । शोधपत्रको शीर्षक छनोट, लेखन, प्रस्तुतीकरण लगायतका कार्यमा महत्वपूर्ण सल्लाह एवम् सुझाव उपलब्ध गराई सहयोग गर्नु हुने श्रद्धेय गुरु विभागीय प्रमुख श्री विमल नेपालको गुनलाई शोधार्थी कहिल्यै भुल्न सक्दैन । माझी जातिका विषयमा सहयोग गर्नुहुने माझी अगुवा पदम बहादुर माझीलाई धन्यवाद दिन चहान्छु ।

पेशा सम्बद्ध कार्यहरूलाई सहजीकरण गर्दै अनुकुल वातावरण तयार पार्न प्रत्यक्ष एवम् परोक्षरुपमा सहयोग गर्ने प्रकाश उ.मा.वि., प्रकाशपुरका विद्यालय परिवार समेत धन्यवादका पात्र हुन । यसै गरी अध्ययनको केन्द्रीय परिवेशमा रही शोधार्थीलाई तथ्याङ्क संकलन तथा अन्य विविध विषयमा महत्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउनु हुने श्री महेन्द्र मा.वि, तित्रिताछी, श्री प्राथामिक विद्यालय र श्री सप्तकोशी प्रा.वि.म.न.-६ सम्वद्ध प्र.अ., सम्पूर्ण शिक्षक, विद्यार्थी तथा अभिभावक ज्यूहरूको सहयोगको मूल्य चुकाउन ज्यादै कठीन रहेको कुरा समेत उल्लेख गर्न चाहन्छु ।

अन्त्यमा घरायसी व्यवहारलाई एक्लै धान्दै आफूलाई अध्ययनमा अभिप्रेरित गरिरहने मेरी जीवनसाथी अम्बिका पोखेल तथा छोरा छोरीलाई समेत धन्यवाद दिन चाहन्छु । साथै प्रतिवेदनको सुसांख्या टङ्कण गरी यस रुपमा उभ्याउन सहयोग पुऱ्याउने न्यू हेली कम्प्युटर महेन्द्रनगर, चक्रघट्टीलाई साधुवाद दिन चाहन्छु ।

प्रस्तुतकर्ता

मिति :-२०७१/०१/१०

चण्डिराज पोखेल

शोधसार

माझी तथा पिछडिएका वर्गहरुको शिक्षामा सहभागिता र शैक्षिक उपलब्धी कम रहेको कुरा विभिन्न अध्ययनहरुले देखाएको सन्दर्भमा सुनसरी जिल्ला महेन्द्रनगर गा. वि. स. लाई केन्द्रविन्दु मानी उक्त गा. वि. स.का ४ र ६ वडाहरुका माझी बालबालिकाहरुको प्राथमिक शिक्षामा सहभागिता विषयमा आधारित भएर यो अध्ययन गरिएको छ । प्राथमिक शिक्षामा माझी बालबालिकाको सहभागिताको अवस्था पहिचान गरी समस्या समाधानका लागि सुझाव दिनु यस अध्ययनको उद्देश्य रहेको छ । उक्त उद्देश्य पूरा गर्नका लागि प्राथमिक तहका माझी केटाकेटीको भर्नाको स्थिति, विद्यालय छाड्ने, दोहोऱ्याउने र उत्तीर्ण हुने प्रतिशत, माझी जातिका प्रमुख शैक्षिक समस्याहरू र समस्या समाधानका लागि सञ्चालन गर्न सकिने शैक्षिक कार्यक्रमहरू सम्बन्धी अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू राखी अध्ययन गरिएको छ । अध्ययनको वैचारिक खाकाका रूपमा पाउलो फ्रेरेको सचेतीकरणको सिद्धान्तलाई आधार बनाइएको छ ।

यस अध्ययनको उद्देश्य पूरा गर्नका लागि अनुसन्धानको क्रममा गुणात्मक तथा संख्यात्मक दुबै मिश्रित विधिलाई आधार मानी अध्ययन गरिएको छ । महेन्द्रनगर स्रोतकेन्द्रका सामुदायिक विद्यालयहरुमध्ये प्राथामिक २ र मा.वि.१ गरी जम्मा ३ वटा विद्यालयलाई नमूनामा छनौट गरिएको छ । उक्त ३ वटै विद्यालयहरुका १ प्र.अ. र १ शिक्षक गरी जम्मा ६ जना प्र.अ.-शिक्षक तथा प्राथामिक तहमा अध्ययरत माझी विद्यार्थीहरु मध्ये ३ वटै विद्यालयहरुबाट १ छात्रा र १ छात्र गरी जम्मा ६ जना माझी विद्यार्थीलाई नमूनामा छनोट गरिएको छ । त्यस्तै अध्ययन क्षेत्रका विद्यालय नगएका माझी केटाकेटीमध्ये ३ जना पुरुष र ३ जना महिला अभिभावकहरुलाई नमूनामा छनौट गरिएको छ । सम्बन्धित स्रोतकेन्द्रका स्रोतव्यक्तिलाई पनि नमूनामा छनौट गरिएको यस अध्ययनमा नमूना छनौट गर्दा कोटा सिस्टम साथै सुविधाजनक र उद्देश्यपूर्ण विधि अपनाइएको छ भने नमूनामा छानिने व्यक्ति रेन्डम स्याम्पलिङ विधि अन्तरगत छनौट गरी प्रयोग गरिएको छ । यस अनुसन्धानका साधनहरुमा स्थलगत अध्ययन, असंरचित एवम संरचित प्रश्नावली, अन्तरवार्ता छलफल र प्रश्नावलीलाई आधार बनाइएको छ ।

प्राप्त भएका तथ्याङ्कहरुको संख्यात्मक तथा गुणात्मक व्याख्या-विश्लेषण गर्ने विधिलाई नै यस अध्ययनको मुख्य आधार बनाइएको छ ।

अध्ययन क्षेत्रमा विद्यालय जाने प्राथमिक उमेर समूहका माझी केटाकेटी ८७.१३% र विद्यालय नजाने माझी केटाकेटी १२.८७% रहेको पाइयो । माझी विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धी अन्य विद्यार्थीको तुलनामा कम देखियो । माझी विद्यार्थीको कक्षा उत्तीर्ण दर ७३.८६% र अन्य विद्यार्थीको कक्षा उत्तीर्ण दर ८६.७६% रहेको पाइयो । कक्षा छाड्ने माझी विद्यार्थी ११.३६% र कक्षा छाड्ने अन्य विद्यार्थी २.६६% रहेको पाइयो । कक्षा दोहोऱ्याउने माझी विद्यार्थी १४.७७% र अन्य विद्यार्थी १०.४१% रहेको पाइयो ।

यसरी माझी जातिको प्राथमिक शिक्षामा सहभगिता कम भएको र यसो हुनका कारणहरुमा आर्थिक कारण, चेतनाको कमी, सामाजिक अन्धविश्वास, सामाजिक न्यायको अभाव, रुढिवादी परम्परा र सामाजिक भेदभाव जस्ता कारण प्रमुख रहेको पाइयो । त्यसैले माझी बालबालिकाको प्राथमिक शिक्षामा सहभागिता सम्बन्धी समस्या समाधानका लागि माझीहरुको आर्थिक अवस्था सुधार्नमा सहयोग गर्ने, चेतना जागरण गराउने, सामाजिक-साँस्कृतिक जागरण ल्याउने, पाठ्यक्रममा परिमार्जन गर्ने, शिक्षण सिकाई क्रियाकलापमा सुधार गर्ने, माझी शिक्षकको व्यवस्था गर्ने, माझी विद्यार्थीलाई प्रोत्साहन गर्ने, खाजाको व्यवस्था गर्ने तथा शिक्षक, अभिभावक अन्तरक्रिया जस्ता कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

विषयसूची

	पृष्ठ
सिफारिस पत्र	क
स्वीकृति पत्र	ख
कृतज्ञता	ग
शोधसार	घ
परिच्छेद एक : परिचय	१-१६
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	१३
१.३ अध्ययनको औचित्य	१४
१.४ अध्ययनको उद्देश्य	१५
१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू	१५
१.६ अध्ययनको परिसीमा	१६
परिच्छेद दुई	
सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक खाका	१७-२९
२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	१७
२.२ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका	२३
२.३ पुनरावलोकनको उपादेयता	२८
परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि	३०-३४
३.१ अनुसन्धान ढाँचा	३०
३.२ जनसङ्ख्या	३०
३.३ नमूना	३०
३.३.१ विद्यालय छनोट	३१
३.३.२ शिक्षक, प्र.अ., वि.व्य.स.अध्यक्ष र माझी बालबालिका छनोट	३२
३.४ तथ्याङ्कका स्रोतहरू	३२
३.४.१ प्राथमिक स्रोत	३२
३.४.२ सहायक/द्वितीय स्रोत	३२
३.५ अनुसन्धानका साधनहरू	३२

३.५.१ अवलोकन फारम ३३

३.५.२ प्रश्नावली ३३

३.५.३ अन्तर्वार्ता ३३

३.५.४ समूह छलफल ३३

३.६ तथ्याङ्क सङ्कलनको विधि ३३

३.७ तथ्याङ्क विश्लेषण विधि ३४

परिच्छेद चार : नतिजाको छलफल ३५-६५

४.१ माझी बालवालिकाहरुको प्राथमिक शिक्षाका सहभागिता ३५

४.१.१ माझी बालवालिकाहरुको विद्यालयमा भर्ना स्थिति ३५

४.१.२ प्राथमिक उमेर समूहका विद्यालय बाहिर रहेका माझी केटाकेटी विवरण ४६

४.१.३ माझी बालबालिकाहरुको कक्षा छाड्ने, कक्षा दोहोऱ्याउने र कक्षा उत्तीर्ण हुने विवरण ५१

४.२ माझी बालबालिकाको प्राथमिक शिक्षामा सहभागितासम्बन्धी समस्याका कारणहरु ५५

४.२.१ आर्थिक कारण ५६

४.२.२ चेतनाको कमी ५७

४.२.३ सामाजिक र सांस्कृतिक कारण ५८

४.२.४ शिक्षा प्रणाली लचक नहुनु ६०

४.३ माझी बालबालिकाको प्राथमिक शिक्षामा सहभागिता सम्बन्धी समस्या समाधानका उपायहरू ६१

परिच्छेद पाँच : निष्कर्ष तथा सुझावहरू ६६-५४

५.१ निष्कर्ष ६६

५.२ सुझावहरू ६७

सन्दर्भसूची

अनुसूचीहरू

विषय सूची

क्र.स. शीर्षक पेज नं.

परिच्छेद एक
परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि १
१.२ समस्याको कथन ९
१.३ अध्ययनको औचित्य १०
१.४ अध्ययनको उद्देश्य १०
१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु ११
१.६ अध्ययनको परिसीमा ११

परिच्छेद दुई
अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका तथा सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

२.१ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका १२
२.२ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोक १५
२.३ अध्ययनको उपादेयता १९

परिच्छेद तीन
अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धान ढाँचा २०
३.२ जनसंख्या २०
३.३ नमूना २०
३.३.१ विद्यालय छनौट २०
३.३.२ शिक्षक, प्र.अ., वि.व्य.स. पदाधिकारी तथा माभ्की वालवालिहरुको छनौट २०
३.४ तथ्याङ्कका स्रोतहरु २०
३.४.१ प्राथमिक स्रोत २१
३.४.२ द्वितीय स्रोत २१
३.५ अनुसन्धानका साधनहरुको निर्माण २१
३.५.१ प्रश्नावली २१
३.५.२ अन्तरवार्ता प्रश्नावली २१
३.६ साधनहरुको वैधता २१
३.७ तथ्याङ्क संकलन विधि २१
क) प्रश्नावली २२
ख) स्थलगत अध्ययन २२
ग) कक्षा/अवस्था अवलोकन फारम २२
घ) रुजु सूची २२
ङ) लक्षित समूह छलफल २२
३.८ तथ्याङ्क विश्लेषण विधि २२

परिच्छेद चार
तथ्याङ्कको प्रस्तुतिकरण तथा विश्लेषण

४.१ माझी बालवालिकाहरुको प्राथमिक शिक्षाका सहभागिता २३
४.१.१ माझी बालवालिकाहरुको विद्यालयमा भर्ना २३
४.१.२ प्राथमिक उमेर समूहका विद्यालय बाहिर रहेका माझी केटाकेटी विवरण ३०
४.१.३ माझी बालबालिकाहरुको कक्षा छाड्ने,कक्षा दोहोऱ्याउने र कक्षा उत्तीर्ण हुने विवरण ३३
४.२ माझी बालबालिकाको प्राथमिक शिक्षमा सहभागिता सम्बन्धी समस्याका कारणहरु ३६
४.२.१ आर्थिक कारण ३६
४.२.२ चेतनाको कमी ३७
४.२.३ सामाजिक र सांस्कृतिक कारण ३८
४.२.४ वर्तमान शिक्षा पद्धति ३९
४.३ माझी बालबालिकाको प्राथमिक शिक्षामा सहभागिता सम्बन्धी
समस्या समाधानका लागि हालसम्म गरिएका प्रयासहरु ४०
क) निःशुल्क प्राथमिक शिक्षा ४०
(ख) निःशुल्क पाठ्यपुस्तक ४०
(ग) सिमान्तकृत छात्रवृत्ति ४१
(घ) चेतनामूलक कार्यक्रम ४१
(ङ) अन्य कार्यक्रम ४१
४.४ माझी बालबालिकाको प्राथमिक शिक्षामा सहभागिता सम्बन्धी
समस्या समाधानका उपायहरु ४१
१. आर्थिक अवस्था सुधार्नमा सहयोग गर्ने ४२
२. माझीहरुमा चेतना जागरण गराउने ४२
३. सामाजिक सांस्कृतिक जागरण ल्याउन ४२
४. पाठ्यक्रममा परिमार्जन ४२
५. शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलापमा सुधार गर्ने ४३
६. माझी शिक्षकको व्यवस्था गर्ने ४३
७. माझी विद्यार्थीलाई प्रोत्साहन ४३
८. अन्य उपायहरु ४३

परिच्छेद पाँच
प्राप्ति, निश्कर्ष र सुझावहरु

५.१ प्राप्ति ४४
सहभागिताको स्थिति ४४
समस्याका कारणहरु ४५
समस्या समाधानका उपायहरु ४५
५.२ निश्कर्ष ४६
५.३ सुझावहरु ४६

नितिगत तहका लागि सुझावहरु ४६
अभ्यास तहका लागि सुझावहरु ४७
अनुसन्धान तहका लागि सुझावहरु ४८
सन्दर्भ सूची
अनुसूचीहरु